

ANTONIO MARIA LABAYEN EUSKALTZAINAREN OROIMENEZ

Tolosa, 1998-XI-13

Juan San Martin

Tolosako hiri hontan etorri zen mundura, duela ehun urte, Antonio Maria Labayen Toledo zena; hau da, 1898ko abenduaren lean. Eta hemen bertan hil zitzaigun 1994. urteko urriaren 12an.

Euskaltzaindiaren *Euskera* agerkarian azaldu nuen bere hilberrikoa (ikus *Euskera*, 1995, XL, 579-583. orr.) eta gaurkoan zilegi zait hura oinarri harturik bere bizitza eta laneri buruzko beste zenbait berri ematea. Aldi berean, zenbait zuzenketa eginaz.

Tolosako Eskolapioetan egin zituen lehen ikastaroak, Zaragozako Komerzio Eskola Nagusian bukatzeko. Ondotik familiaren lantegian sartu zen. Bigarren Errepublikaren etorreran, 1931. urtean, Tolosan zinegotzi hautatu zuten Eusko Alderdi Jeltzalearen izenean, eta handik bi urte barru, alkate. Alkatetzan iraun zuen 1936ko gerratera arte, eta ondorenez, erbesteratua ikusi zuen bere burua, familiarekin batean, Lapurdiko Saran zortzi urtez exiliaturik bizitzeko. Euskaldun izateari esker, lapurtarren artean ez zen sentitzen atzerriratua, deserriratua baizik. Euskaldunontzat Euskal Herria ez baita atzerria, bi Estaduren artean zatiturik egonarren. Eta han ere euskal kulturari buruzko lanetan jarraitzeko aukera kemenez bete zuen.

Ondoko belaunaldikook euskal idazle ezagutu genuen, bereziki antzerki-gintzan, baina beste era askotariko lanak egin zituen saio eta artikuluz, beharbada hain ezagunak ez direnak; baina horregatik ez uste izan garrantzi gutikoak direnik.

Izenorde anitz erabili zituen bere idazkietan, gazterik hasita hainbeste aldizkaritan barreiaturik aurkituko ditugunak. Zeren euskal kulturaz arduratu diren aldizkari gehienetan argitara eman izan zituen bere lanak, bere izen-deituraz edo izenordez, bai euskaraz eta bai erdaraz. Hemen, hitzaldi hau aspergarri ez egiteko, ez ditut guziak errepikatuko. Hortaz zerbait jakin nahi duenak, erabili zituen izenordeak eta non kolaboratu zuen, aipatu dudana 1995. urteko *Euskera* agerkarian aurkituko ditu.

Antzerki lanean berriz, zer esan? Euskal literaturan lehen mailetan jarriko nuke egile eta eragile zen aldetik.

Meriturik aski bazuen gizonak euskaltzaina izateko eta, Euskaltzaindiak euskaltzain osoen kopurua hamazortzitik hogeita laura jaso zuenean, usterik edo ustegabeaen, 1832. urtean J.P. Ullibarrik gutunez P. Novia de Salcedori agertu zion gogoia betetzera ausartu zirela esango nuke. Une hartan heldu zitzaion Labayeni aspalditik merezia zuen aulkia hartzea. Beste batzuk ez genuen horrenbesteko merezimendurik eta hara hor, kopuru berria osatzean, 1964. urteko abenduaren 18an, euskaltzain berri nola izendatu gintuzten: A.M. Labaten, A. Zavala eta ni. Hirurotarik inork, arauz behinik behin, ez genuen beste inoren hutsarterik betetzen, kopuru berria betetzera gentozen aldetik. Hirurok ginen literatura alorrean genbiltzanak eta hirurok gartzaroan mendizale.

Egia esan, nik Antonio baino lehen ezagutu nuen bere anaia Frantzisko (Pantxo) mendi-kiroiltzale bezala, artean Antonio Saran zela eta elkarren artean euskaldunok hautsi ezinezko muga madarikatua. Antxon Zavala, ordea, Aizkorri gailurretan ezagutu nuen, baina Euskaltzaindiak 1958. urtean Bilbon eratu zuen Biltzar Nagusian euskaltzale gisa elkarrekin topo egin genuenetik etengabeko harremana dugu.

Hala ere, aitortu behar dut Antonio Labayenen lehen berria ni euskaltzale izatera heldu baino lehenagokoa dudala. Gerra ondoan oraindik mutiko nintzela Eibarko Club Deportivo delako elkartearen zegoen biblioteka hartan ordu asko igarotzen nituen irakurketan, han zeuden era askotariko liburuak miatuz. Behin, *Pyrenaica* aldizkari zaharrak begiztatzean, han aurkitu nituen lehen mendizale kirolean aritu zirenen kontakizunak eta horien arteko bat zen Antonio Labayenek Patxi Tudurirekin 1926. urteko ekainaren 26an Zuberoako Orhi mendia gailurrera igon zirenekoa. Ibilaldiaren berri emanez, Larrañeetik Erromendi zehar, eta aldi berean doinu politaren jabe den kanta hura oroitzuz eta aipatuz: “San Josef en ermita, desertian gora da...”. Denbora haietarako oso egoki adierazia, eta oinak gailurrean jartzeko igoera hura 2 oren eta 42 minututan osatu zuten (ikus “El pico de Orhy”, *Pyrenaica*, 1926, Vol. I, n.º 2, 37-40 orrialdeak). Musikarako grina erakutsiz, aipaturiko kanta horri ohar bat erantsi zion, non aditzera ematen zuen, horren doinu politaz Usandizaga donostiarra *Mendi-mendian* operako *Kaiku* deritzan kanta osatzeko baliatu zela.

Gero, nik dakidanez, Antoniok ez zuen izan mendi ibileretarako beta askorik. Baina, urteak igaroaz ere, zuberotarrek esan ohi duten bezala: “Orhiko xoriak, Orhi laket”. Tolosarrek sortu zuten Aralarko Adiskideak zeritzan elkartekoa zen Antonio eta aldi berean Aralarko Igaratza babes-etxea eraiki zutenetakoa eta ez errefujio hartara bidaia guti egindakoa, ez horixe. Horregatik, elkartearen berrogeita hamar urte betetzeaz bat, 1978an, artikulu ederra eskaini zigan ospakuntzaren oroitzapenetan Donostian argitaratu zuen liburuxka batean: *Aralar'ko goraberak* zeritzana.

Euskal Herriko Mendizale Federakuntza sortzetik, gure aurreko eibartar mendizaleek harreman estuak zituzten tolosarrekin eta nik neuk ere haien bidez ezagutu nituen hemengo zenbait. Oroitzen naiz berrogeigarren hamarkadan

nola egin genuen Indaleki Ojanguren argazkilariarekin batean Periko eta Jesus Elozegi lagun genituelarik Aralarra ibilaldia. Amezketatik Igaratzara eta handik San Migelera zuzen joan ziren aipatzen ditudan hirurok eta gazteago ginen beste hiru eibartarrok, Igaratzatik Putterri gailurrera, ilunabarrean denok San Migelen berriz elkartzeko. Gero, Arantzadi Zientzia Elkartearen sortu berri, 1949an, mendi eskaladan monitore aritzen nintzenek, kirrol horretako teknikaz baliatzeagatik deitu ninduten harpeetako zenbait leize ikertzeko. Hortarako harreman estuak izan nituen Arantzadiko Espeleologia sailburu zen Jesus Elosegirekin. Jesus eta Antonioren emazteak, Pilartxo eta Karmen, ahizpak zirenez hortik izan nuen Antonio pertsonalki ezagutzeko aukera, eta euskararekiko kezak elkarri azalduz gure hizkuntza honen alde lan egiteko. Ez ziren denbora onak, baina elkarren laguntzaz euskararen alderako ahaleginetan saiatzen ginen.

A.M. Labayen zenak musika zuen bere beste zaletasunetariko bat, atsedenez hartzen zituen txolarteetan biolina jotzea gogoko zitzaion. Idatzi ere, zenbait aldiz idatzi zuen musikaz, 1949an *Eusko Jakintza*-n eman zuen “Bibliografía musical vasca” eta Eduardo Mokoroa Arbilla garen heriotza gertatu zenean saio bikaina agertu zuen “Mocoroa, apóstol de la música” izenburuz *Bol. de la R.S.V. de los Amigos del País* buletinean (1959, XV. urteko 2. koadernoan, 143-161. orr.). Gainera, buletin berean daude 1979an Cremencio Galicia Arrue biolinjotzaileari buruz egindako idazlana eta “Pequeña historia del violín en Tolosa” izenburua duena.

Antonio M.^a Labayenek idatzi dituen liburuen artean balio handikoa dugu *Escenas papeleras* (1947) deritzana, non aztertzen zuen Euskal Herriko papergintzaren historia. Zer esanik ere ez gai hortan Tolosa zela nagusi. Gainera, balio berezia du paper filigranak eta hauen noiztikakoa bertan biltzean, eskuizkribuen ikertzaileei eskaintzen zaizkienez agirien hainbat lekukotasun. Horrez gainera, *Investigación y técnica del papel* aldizkarian kolaboratu zuen, non agertu zuen 1970. urtean “En un lugar llamado Erasote” zeritzan ikerlan bikaina, Leitzako papergintzari buruz.

Beste saiakera aipagarri bat *Compendio del Poema Euskaldunak de Orixe* (1951) deritzana dugu ezparririk gabeko, zeren adierazpen honen irakurketaren ondotik hobeto ulertzen baitugu Orixeren poema mardula. Denok dakigunez, poema honek batez ere gure kanta zaharrik aipatuena, artzaintza eta nekazaritza mundua erakusten digu, une labur batean olazaharren zatitxo bat jasoarren. Nikolas Ormaetxea “Orixe”ren *Euskaldunak* poema liburu hori, hizkuntzaz eta bertsoz aberatsa dela uka ezinezkoa da. Hala ere, noizbait esan nuen poesia inspirazio edo etorri liriko aldetik ez zitzaidala iruditzen hain ona zenik. Aburu hau, beste askok ere azaldua zen. Baina nik ez dakit nondik eta zelan asmatu edo nahastu zuen Labayen zenak nik *Egan*-en argitaratu nuen “Zeren billa” kontatera hura *Euskaldunak*-ren kritika zela, *Orixe* (1965) omenaldi liburuaren 22. orrialdean datorrenez.

Orain ere, hemen, publikoki argitu eta aitortu beharra dut, berari ahoz agertu nioena: umorezko narratiba hura idatzi nuenean ez zitzaidala burutik pasa Orixeren poemarik. Are gehiago esango dut, Orixeri, euskaltzalerik gehienek bezala, beti gorde izan diodala ongi merezia zuen ospea eta itzala. Gainera, euskararen etorkizunaz aski etsipendurik geunden garai ilun haietan zenbat aldiz ez ote nituen, aipatu ez ezik errepikatu ere, poemaren hasierako bertsoak, gure sentipenen eredutzat:

*“Zatozkida Goi arnas
eizu nerekin lan,
erri baten arnasa
mamitu dezadan.
Geroak esan beza:
«Erri bat izan zan»
edo-ta ats emaiogun
ontan irauñ dezan.”*

Bertso horrekin berpizten genuen gure gogoia, adorea erortzeke lanean jarrai ahal izateko. Beraz, nola ez eskertu Orixeren mezu hori?

Antonio Labayenek biografiagintzan ere ahalmen berezia erakutsi zigun eta hor dugu lekuko *Muñagorri eskribaua, pakegille ta fuerozale* (1976), agiriz nahiz garapenez ongi hornituriko liburua, gaztelerazko laburpen eta guzti. Eta bere seme Matxinen eskutikako irudiak edergarri dituela.

Esan bezala, saiakeran orotariko gaiez anitz artikulua idatzi zituen eta liburuxka bat ere bai, Txillardegiren *Huntaz eta hartaz* kritikatuaz argitara eman zuen hura adibidez, *Tajuz eta zentzuz* (1967) deritzana.

Baina, aipaturiko gai eta lan guzcion gainera, arestian esan bezala, nabarmen azaldu zen antzerkigintzan. Hor izan zituen berebiziko emaitzarik opa-roenak. Jose Ariztimuño “Aitzol”ek eta bere ingurukoek Errepublikara garaietan sortu zuten “Euskaltzaleak” zeritzan mugimendu hura baino askozaz lehenagotik erakutsia zuen teatrogintzarako lehia autore bezala, baina Euskaltzaleak sortzeaz egile eta eragile bihurtu zen. Hain urte gutxitan agertu zuen ekintzaz bazirudien euskal literaturak historian inoiz lortu ez zuen urrezko aldia zeterrela, baina anaiarteko gudu madarikatu hark eten eta etorkizunaren itxaropen guztia hankazgora jarri zuen, eta gure gizon langile zintzoa, deserriratu. Hala ere, historiak zentzurik gabe zatiturik utzi zigun mugaz harandiko Euskal Herriaren erori zen eta lehengo elkarlaneko mugimendu hartatik berezirik. Gainera, buruzagi agertu zen Aitzol bera ere armaz hila izan zen. Haatik, zoritxarra gaituz jarraitu zuen euskal lanean. Ordukoak ditugu *Gernika*, *Euzko-gogoa* eta *Eusko Jakintza*-n argitaratu zituenak. Bestalde, Lapurdiko egoera hartan hurbilgotik ezagutu zuen hemen baino lehenagotik zuten hango literatur tradizioa, eta euskararen erabilera aberastu zuen. Hala eta guztiz ere, aberaste hori baino galera handiagokoa izan zen anaiarteko gerra hura, utzitako ondorenak oso latzak izan baitira, urteetan zehar gure egunotararte.

Euskaltzaleak mugimenduan antzerkiaren sustaketa bere ardurapeko hartu zuen Labayenek. Antzerkian, “Teatro txikia baina gurea” erabili zuen lema bezala. Gabriel Arestik zerbait handiagoaren nahiaz zenbait kritika egin zion lema horri; baina nire ustez, Gabrieli esaten nioen bezala, esaldi horrek egiazko izate edo errealitatea erakusten zigun, berez herri txikia izateaz zerbait kondizionaturik geundenez, eta Bizkaiko esaldiari lotuko nioen: “Garean gareana legez”. Harrokeriarik gabe, ez gehiago eta ez gutiago. Beraz, Labayen ez zebilen hain oker. Gainera, bazekien Domingo F. Sarmientok zer esan zien *Teatro argentino* liburuan bere garaiko antzerkigileei. Ikus aburu hori *Teatro euskaro* (1965) delakoaren lehen liburuaran 96. orrialdean Labayenek jaso zuena. Kontseilu hartako jokabidea eskatzen zuen “Txikia baina gurea” esaldi horren bidez, bai baitzekien Argentinan zer ondore lortu zen antzerkigintzan. Horregatik zioen Sarmientoren hitzetan: “Las obras señeras no se producen por generación espontánea, sino vienen aprovechando enseñanzas ajenas y tentativas anteriores, cuando llega el momento oportuno”.

Bi liburukitan argitara eman zuen *Teatro euskaro* (1965); lehen liburukian teoria agertu zigun eta bigarreanean zenbait aburu, kronika eta antzerki lanen katalogoa. Obra horretan agertzen zuenaren funtsezkoa, laburki, euskaraz ere agertu zuen *Teatrogintza eta yakintza* (1973) liburuan. Hiru zati nagusitan banatzen da liburu hau: lenenik, Antoniok berak Biblian oinarrituriko bere sorketazko antzerkia, *Agar'en seme... Ismael* (1970. urtean “Agora” saria irabazia), alde batetik, antzerkigintzaren eredugarria dirudi, baina horrez gainera, hiru ekitaldidun obra baten aurkezpena; bigarrengoa, oraingo teatroaren aurrez-aurre, 1965eko irailaren 25ean Donostian Euskaltzaindiak eraturiko jardunaldietan eman zuen hitzaldia da, bere iritziak agertzea du oinarritzat; eta, hirugarrena, *Teatroa erbeste eta gurean* saiakera, nori eransten dion azkenean “teatro gurean” soil-soilik, Zuberoako pastoraletatik hasi eta orainarteko emaitzak aurkezten dituena.

Hitzaldi eta saio horietan, bere iritzien muinean agertzen zigun, antzerkigintzarako bete beharrezko arauak zertan diren. Publikoari begira, orotariko gai eta erak behar omen ziren, ez klasistak, entzun-ikuslea orotarikoa denez gero. Arte-legeak, antze-lana eta argitasuna bitez aintzindari, politika, soziologia eta gainerako ideologiak beren lekuan utzirik: “Zeren teatroari larregi eskatzen baldin badiozute alperrik galdu eta fin gaizto egingen dugu”, gomendatzen zigun Antonio M.^a Labayen zenak. Azkenik, beste honako aburu hau aldarrikatuko zigun: “Teatroan gizonaren problema guziak sar ditezkeela: gizarte auzi, griñak, garraztasunak. Teatroak justiziaren alde jokatu behar du, bai. Egiaren alde teatroaren eremuan, poz, atsegin eta zoriona billa behar da. Gazteak!: Zuek ikus zer bidetatik jo! Zeuon eskuetan dezute aukera. Baina kasu eman! Ibil zaitezte arduraz, teatroaren lege, neurri eta araupean” (87. orr.).

Alabaina, fedea obrekin erakusten zekien gizona zen Antonio. Gainera, egile eta eragile antzerkiaren esparruan. Antzerki liburuxka saila sortu zuen, bereak ez ezik, besterenak ere argitara emateko. Horrez gainera, antzezleri tal-

deak zuzperten eta bultzatzen egin zuen lana ez zen makala izan. Baina lanik garrantzitsuena, euskal literaturan beti kontutan hartu behar duguna, antzerkigile eta antzerki itzultzailetzan datza. *Teatro euskaro*-ren bigarren liburukiaren bukaeran euskarazko obren katalogoa agertu zuen, 153-183. orrialdeetan, lehendik Jose Aranak egindako 1880tik 1928 bitartekoari, urte horretatik 1965.era bere lumaz erantsiz.

Katalogatze horretan bere lanak 171-172. orrialdeetan datoz, sortuak eta itzuliak, guztira 25. Asko izanik ere, 1965.a ezkeroztik beste zenbait gehitu behar zaizkio.

1977an Bilboko Gran Enciclopedia Vasca argitaletxeak hiru liburukitan argitara eman zuen A.M. Labayen *Teatro osoa euskeraz*, itzulpenak alde batera utziz, Jose Lasa zenaren aurkezpenez. Baina hutsegiterik bada hor, zeren *Maya*, *Mateo txistu* eta *Jostuna* falta ditu Labayenek berak aipaturiko katalogoan jarri zuen zerrendatik. Geroztik egindako beste hiru antzerkiren izenburuak ere falta dira. Laugarren liburuki batean sartzeko asmoz edo utziak ote? Hala ezik, ulerkaizta baita.

Dena dela, hona hemen bere sorkuntzaz atzeman ditudan antzerki guztiak zerrendan: *Txinparta buruzagi*, 1921 (Donostiako Udaiak 1920. urtean saritua); *Ostegun gizona*, 1930; *Maya*, 1930; *Euskal Eguna*, 1931 (1930.ean Donostiako Antzerki-batzaldian lehen saria); *Mateo txistu*, 1932; *Iparragirre*, 1933; *Gizon bizarpeituti eta emazte bizartsuti*, 1935; *Irunxeme*, 1935; *Muga*, 1954; *Lurrikara*, 1955; *Jostuna*, 1956; *Petrikillo*, 1956; *Jokua ez da errenta*, 1960; *Gal-tzaundi*, 1961; *Malentxo, alargun!*, 1962; *Domenjon de Andia*, *Gipuzkoako erregia*, 1965; *Su ta gar*, 1966; *Perretxiko jatea*, 1967; *Pestaburu*, 1967; *Lapikoa*, 1969; *California... ku-ku!*, 1969 (1967an "Agora" saria, eta 1968an Egibilla taldeak Urnietan aurkeztua); *Agar'en seme... Ismael*, 1973 (1970ean "Agora" saria); eta *Muñagorri* (?).

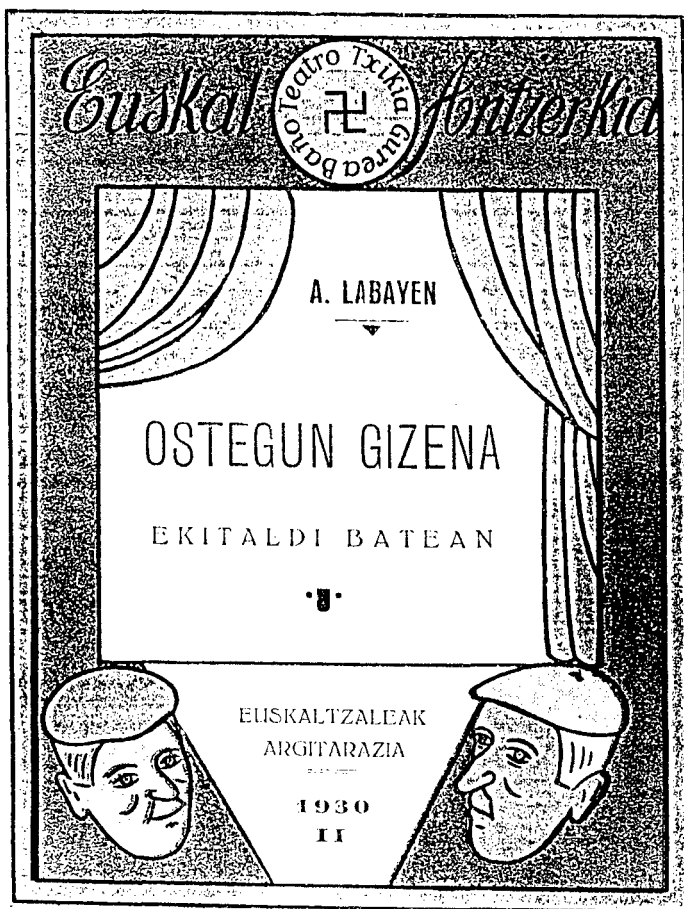
Itzulpen lanean ere saiatu zen. Bere aburuz: "Euskal-teatro argala indartzeko ez dago, apika, gure enbor zaharrai txerto berriak itsastea bezelakorik" zioen japoniar *Taniko* antzerkitxoa itzultzean *Bai esalea* eta *Ez esalea* izenburupean (1963) Bertolt Brecht-ek alemanierara egin zion aldaeran oinarriturik, "Der ja Sager" eta "Der nein Sager".

Baina itzulpenetarako gogoia aspaldiago erakutsi zuen, artean aski gazte zelarik. Adibidez, 1933an Henriette Charasson-en "Sermon de mariage" itzuli zuen, *Irri Itzaldi* izenburuaz eta egile beraren "Séparation" hurrengo urtean *Berezi* (1934) titulupean.

Geroztik, absurdoa ez zuela maite aitortuarren, era horretako saioren aukera ere eskaini zigun honako hauekin: Dürrenmatt-en *Gizona eta kidea*, "Der doppelgänger" 1963an, eta Ionesco-ren *Neskatilla ezkongai*, "La jeune fille à marier" 1964. urtean euskaraturik argitaratuz. Bide horri jarraitu zion Max Frischen "Die Brandstifter", *Su-emailleak* 1966an argitara emanaz eta, gainera, J.J.

Rousseau-ren “Le devin du village” Mozart-en operarako prestaturiko liburuxkan oinarriturik, eta “Les assureurs”, *Bastian eta Bastiane* eta *Mesner*, argitaragabeak nonbait. Azkenik, H. Ibsen-en “Gengangere”, *Mamuak*.

Lan guzi horiez gainera, ahaztu ezinezkoa zaigu Euskaltzaleak mugimendu barnean egin zuena. Ekintza haretan lagun zuen aski gazte hil zen Xabier Lizardi (José María Agirre, 1896-1933), ospe handiko olerkaritzat ezagutzen duguna, eta Antoniori esker, orain badakigu antzerkigile bezala zituen ahalmenen berri. Lizardiren *Ezkundu ezin ziteken mutilla* deritzan antzerki argitara gabea atzeman zuen senitartekoen artean eta *Egan* (1953) aldizkarian argitara eman bere hitzurre jakingarriarekin. Aurkezpen horrekin ere ondo erakusten zигun literatura genero hortaz zenbat zekien. Baita ere, aldi beran, hain lagun zuen Xabier Lizardiganako leialtasuna.



Baina gaurko hitzaldi honetan, kontutan izanik milatik gora direla euskaraz katalogaturik dauden antzerkiak. Hor ditugu antz-irudi erabilgarri, beste hizkuntzetan ohi bezala. Eta une honetan, euskaltzale kontzientziak eskatzen dit honako hau esan beharra, egoki deritzadala Euskal Telebistari dei bat egitea: esanaz, euskaldunei begira on dela horietan oinarrituriko saioak agertzea, gaztelera gaizki mintzatuz "umore" gisako "*Qué pasa, pues!*" bezalako saio lotsagarriei leku egin baino lehen. Antzerkia, literatura generoan, garrantzitsua baita elkarrizketa biziak gainera mintzabidearen artea erakusten duen aldetik eta antzez-taldeak oso beharrezko gure hizkuntza etorkizunean zinemagintzara eramateko aukera duenez gero. Aldi berean, berebiziko omenaldia eskainiko genioke A.M. Labayeni ere, bere gogoia zenez burutu zituen lanak herriari aurkeztea.

Labayen, zahartzaroan etxetik irten ezinik aurkitzen zelarik, urtean behin bederen bisita egiten hasi nintzen, horrenbeste lan burutu zuen gizon zintzo bezain apalak ondo merezia zuelako. Han aurkitzen nuen bere emazte leiala zuen Karmenen gozamenezko ardurapean. Libururen bat edo beste eramaten nion, baina azkenaldira irakurketarako gogoia urritu zitzaion. Inoiz biolina jotzeari ematen zion eta azkenengo batean, Alarcón kardenalaren artikulu bat irakurtzen aurkitu nuen eta gauza zen irakurria gogoan hartu eta zuzen adierazteko.

Aldi honetan beti galdetzen zidan Justo Garate eta Teodoro Hernandorenaz, jakitun zenez beste biokin nituen harremanetatik. Besteongandik ere izaten nituen galderak. Beraz, adin berdintsukoak, nolabait zubi hartu ninduten. Eta aipatu ditudan hirurok 1994. urte berean zendu ziren. Goian beude, euskal kulturaz hainbeste lan ereduagarri burutu zutenok.